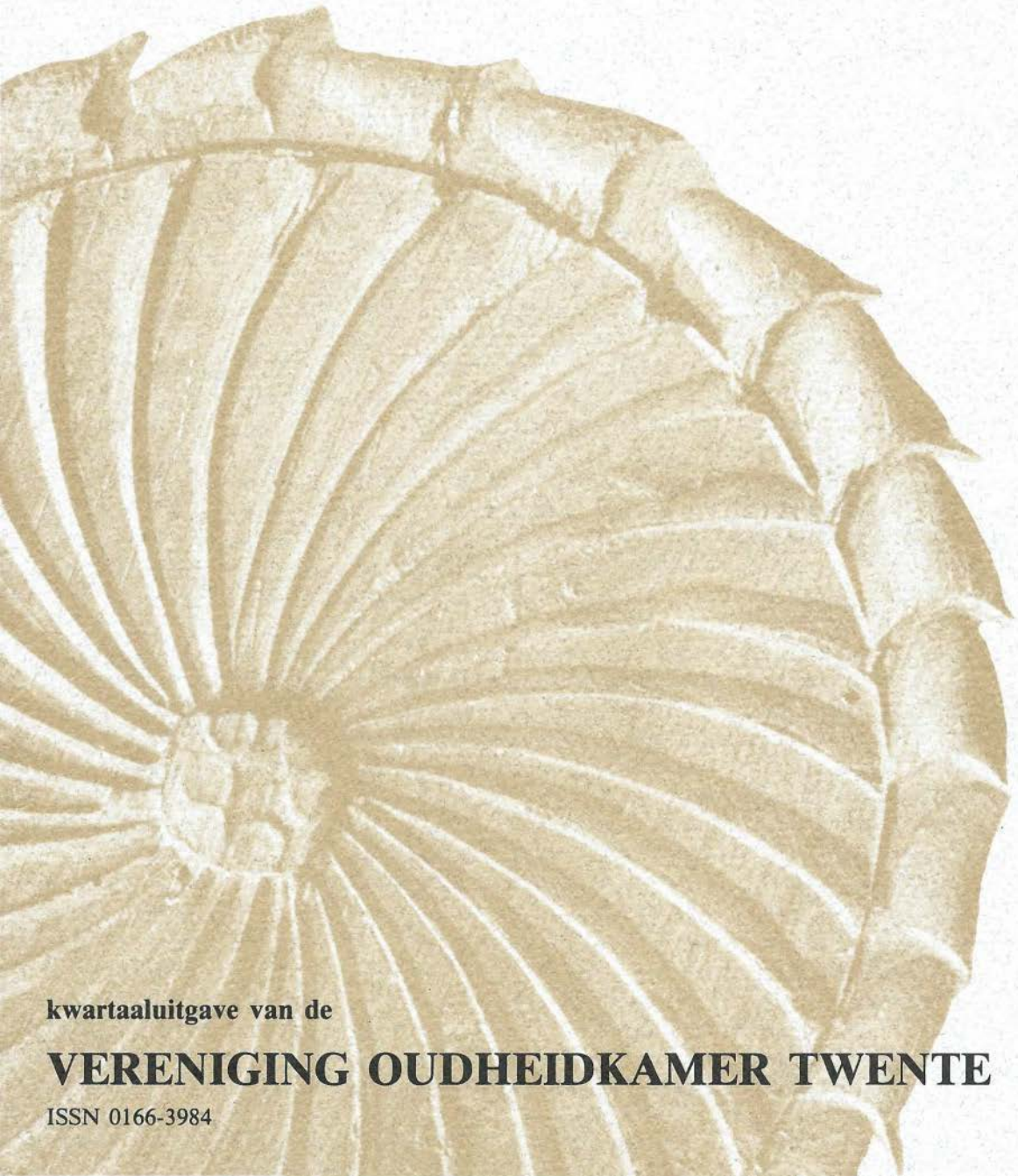

't inschrien

tweëntwintigste jaargang nr. 4, oktober 1990

kwartaaluitgave van de

VERENIGING OUDHEIDKAMER TWENTE

ISSN 0166-3984

't inschrien

Een Inschrien is een vakje in de tuugkist waarin waardevolle zaken werden bewaard.

Copij zenden aan

M. Paskamp-van Santen, Vleerhoeksweg 13, 7663 TK Mander. Tel. 05418-470

Redactie: A.J. Brunt, Delden

A. Buter, Neede

H.H. Hagens, Almelo

H.A. Kleerebezem, Borne

J.J.H. Meijer, Hengelo

A.L.A. Wevers, Enschede

M. Paskamp-van Santen, Mander, eindredacteur

Administratie:

't Inschrien, p/a Rijksmuseum Twenthe

Lasondersingel 129, 7514 BP Enschede

Postrekening nr. 832196 t.n.v. de penningmeester v.d. Oudheidkamer Twente

Bank: Algemene Bank Nederland N.V., Enschede rek. nr. 59.27.45.651

Abonnementsprijs *f* 15,- per jaar

Losse nummers *f* 5,- (exclusief portokosten).

Uitgave van de Vereniging Oudheidkamer Twente

Overname van de inhoud, in welke vorm dan ook, is niet toegestaan zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

Papiermolens in Deurningen - Een mislukt experiment?

In de 17e eeuw, vooral in de tweede helft, vond een explosieve groei plaats van het aantal papiermolens in de Zaanstreek (windmolens) en op de Veluwe (watermolens). Twente kreeg pas in de eerste decennia van de 18e eeuw zijn aandeel hierin. In alle gevallen bleek de vervaardiging van papier, waarnaar immers klimmende vraag bestond, een winstgevende zaak. Ongetwijfeld zal dit mede aanleiding zijn geweest voor zekere Elshof uit Enschede om hierin ook zijn geluk te gaan beproeven. Hij koos, zo omstreeks 1725, voor de bouw van een molen een plaats aan de bovenloop van de Deurninger beek. Toch niet zó ver aan de bovenloop of hij kreeg over het stuwen van water en het graven van een molenbeek moeilijkheden met omwonende boeren. En alleen aan een rapportering hierover danken we onze kennis omtrent Elshofs activiteiten en de afloop ervan¹). Van de molens op zich is niets bekend.

De geschiedenis

De boeren die klachten hadden over Elshof bewoonden vrijwel allemaal erven die eens toebehoorden aan de Proosdij te Oldenzaal of aan het Stif te Weerselo, erven die sinds de secularisatie Provinciaal bezit (Domeingood) waren. Zodoende kreeg Cramer, Verwalter-Rentmeester van het Stif te Weerselo, van de Staten van Overijssel op 3 november 1728 opdracht, de zaak eens te gaan onderzoeken. Uit zijn rapport, getekend 1730, ontlene we, zoals gezegd, onze kennis aangaande (het begin van) deze kwestie.

Elshof had één of twee goederen in de marke Deurningen aangekocht, waaronder het Erve Beuvink, dat aan de (oorspronkelijke loop van de) Deurninger beek ligt. Samen met enkele medegenoten

had hij op "de gemeene Markten grond buiten kennis of versogt consent van de Goedheeren" een papiermolen gebouwd, daarvoor een geheel nieuwe beekbedding gegraven en een stuw daarin gezet. Misschien heeft de molen al gewerkt, mogelijk ook was het meteen wel duidelijk dat deze alleen niet voldoende capaciteit zou hebben voor het in werking stellen van zelfs maar één hamerbak. Zo was aanstonds besloten, een tweede molen te bouwen benedenstrooms van de eerste en wel - o foei! - "eigenmagtig.....op de gemeente, dog privative plaggen grond van UwEdelMog. Meijer den Monnink". Er was ook voor deze weer een nieuwe waterleiding gegraven. De uitgeworpen grond had de plaggen grond er omheen grotendeels onbruikbaar gemaakt.

Drie keren was Cramer op inspectietocht geweest, bij diverse waterstanden en zo had hij gezien, misschien na de winter van 1730, dat het "winterwater" verwoestend had gewerkt: het had "sodaene scheuringen gemaekt (-) dat het geheele vlootwerk boven de Eerste mole weggespoelt, en beneden de laeste Mole de Oevers ingestortet en een groot gedeelte van de gemelde Monninks plaggen grond weggedreven sij, dat dese beeke meer als eens so breed geworden". Het zou zich in de toekomst zeker steeds herhalen, waarbij ook steeds weer ruiming en graverijen zouden volgen en o.a. "de lege landen van UwEdelMog. Meijer Holthuis inundeert worden". Er zou dus in de toekomst nog wel 't een en ander te verwachten zijn.....!

Toch pleitte Cramer niet voor stillegging en verwijdering van Elshofs molens, integendeel: "Edog het werk met veele kos-

Dat eenen Elshoff tot Endschede een of
 twee goederen ^{in de} Markte Deuringen aan-
 gekofft hebbende, aldaer in Compagnie van
 verschiedene andere, op de geskeede Markten
 grond buiten kennis of verfoegt consent van
 de Goedheeren, eene Papiermole angelegt, en
 daertoe eene nieuwe waterleidinge door de geme-
 ne grond, uit de becke tot op de Mole gegrav-
 ven hebben, voorts eene ~~Stouwe~~ Stouwe in het becken
 gesetlet. En vermits dese eerst angelegde
 mole niet bequaem geoordeelt werde om
 twee bachen te onderhouden, hebben dese
 Interestheerders goed gevonden eigenmagtig
 eene tweede Papiermolen beneden de Eerste,
 op de gemeente dog. privativeen plaggen-
 grond van W. Wedelhoff. Meijer den Mornink
 te setten, en langs den wall, beneden de
 Mole eene nieuwe leidinge door desen plaggen-
 grond te graven, dewelke om het vervall
 van water te krijgen, seer diep en
 breed uitwerpen moeten, waerdoor de
 sen grond niet alleen vergraven, maer
 ook Sodaenig met aerde en sand bewor-
 pen hebben dat een groot gedeelte
 daervan inutil gemaakt is ~~is~~.
 De vordere attentata van dese geinteres-
 seerdens, so met veel moeite en tijdversum

Het tweede blad van Cramers rapport van 1730.

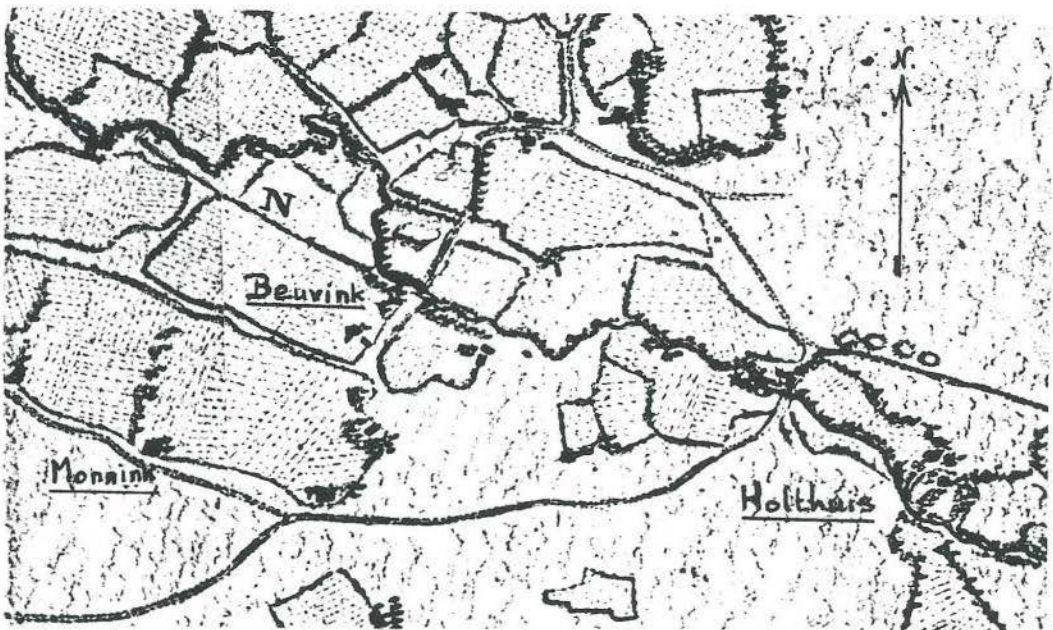
ten begonnen en in staat gebracht zijnde, soude het ondraeglijk en ten hoogsten schaedelijk voor dese Interesseerden fallen, indien het selve staeken soudent". Hij stelde daarom voor, de eigenaren een verklaring te laten tekenen, waarbij ze beloofden, het begonnen werk in de toestand van dat moment te laten - een verklaring die Elshof ook metterdaad gaf²⁾ - en hen verder jaarlijks een bedrag van f 100.- te laten afdragen ten behoeve van de markekas of anderszinds, "gelijk in andere Markten geschied, en in de Veluwe een vaste wett is".

Tot in onze tijd hebben beekgravers en zelfs waterstaatkundigen zich vergist in de, bij incident maar toch zeer geregeld optredende, verwoestende kracht van sommige Twentse beken. En inderdaad heeft het er alle schijn van, dat de toenmalige papiermolenbouwers zich ook hebben verkeken op die op het oog zo nietige, vredige Deurninger beek. Het bij hoog water meteen al wegspoelen van het gehele stuwwerk - de houten molenstuw met

de schutten - geeft geen hoge dunk van de stevigheid van het werk en de deskundigheid van de technici. Een dergelijk werk moest tegen een stootje kunnen. En het uitspoelen van de omliggende grond - de beek was naderhand verdubbeld in breedte - doet op zijn minst twijfel rijzen aan de kennis van de (zandige) bodem en zijn (on)mogelijkheden. Er was dan ook wel uitzonderlijk diep uitgegraven.

De plaats van handeling

Even voor het punt, waar nu de Deurninger beek onder de spoorlijn Hengelo-Oldenzaal stroomt, begint de beek een diepe doorgraving, zeer onnatuurlijk van karakter, te vertonen. Nauwelijks 200 meter westelijk ligt onder de spoorlijn een tweede, kleinere duiker, waarschijnlijk van de oorspronkelijke bedding, die in wezen bleef en in waterrijke tijden soms zijn oude rechten herneemt. Deze beek loopt, nu als niet veel meer dan een sloot, ten noorden langs de boerderij Beuvink - een verlaten, vervallen boerenhuis - en vervol-

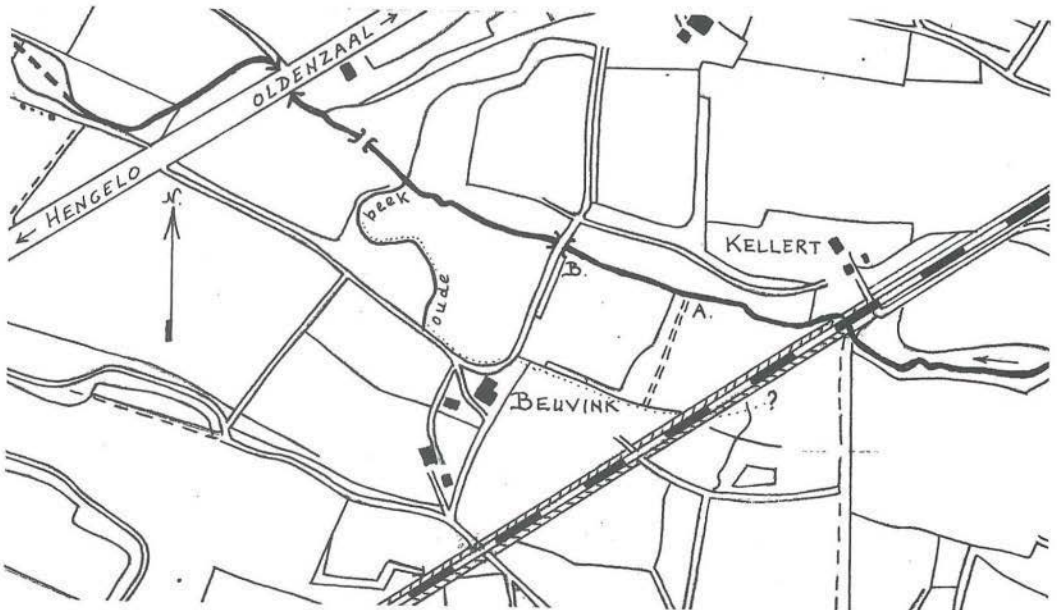
Uit de kaart van Hottinger 1783: de nieuwe beek is niet aangegeven.

gens met een paar flinke meanders naar de beek terug. Het vrij rechte gedeelte tussen dit punt en de spoorlijn stroomopwaarts is duidelijk kunstmatig, "seer breed en diep uitgeworpen". Waar het bosperceel ten noordwesten van de spoorlijn grenst aan het (mais)akkerland, loopt - nét binnen de bosrand - een brede gracht, grotendeels dichtgeplempt maar als ondiepe slenk nog herkenbaar. Overal is de ondergrond natuurlijk en ongestoord, alleen in de noordhoek van genoemd bosperceel én van het akkerland (bij het brugje in het pad vanaf Beuvink) liggen, aan de beek, twee plaatsen waar men kennelijk ooit bezigheden tot vrij diep in de grond heeft verricht. Zijn hier de beide molenplaatsen? Gebouwsproten, stenen of paalwerk of wat men maar op de plaats

van een verdwenen molen kan verwachten - niets van dat alles. Dat echter in deze omgeving de plaats van handeling moet worden gezocht, blijkt uit het feit dat deze geschiedenis bij overlevering levendig bleef; de bewoners van het nabijgelegen erve Kellert, de fam. Blenke, kunnen dit getuigen³⁾.

De afloop

Uit alles is - althans voorshands - niet anders op te maken dan dat Elshofs activiteiten gestaakt zijn na het eerste, wel zeer ingrijpende debâcle. Er wordt nooit elders over gesproken. Niet in de Tegenwoordige Staat, het welbekende 18e-eeuwse standaardwerk over alle Nederlandse gewesten, waarin ook met nadruk de toenmalige 'industrieën' de aandacht krijgen;

Situatie-overzicht, 1990

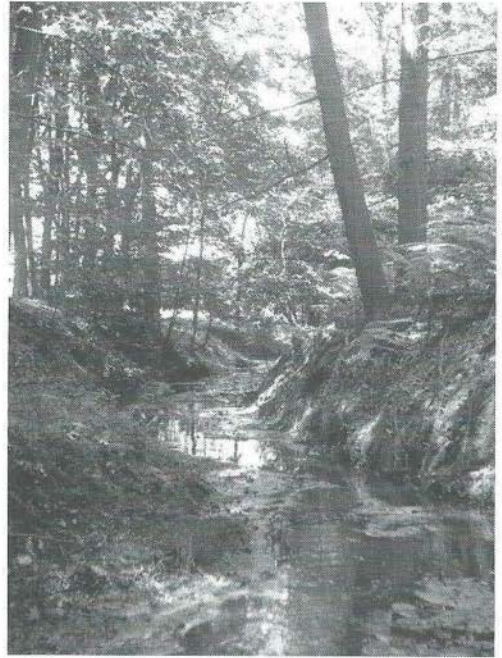
===== verbindinggracht(?) tussen oude en nieuwe beek.

————— oude beek.

A, B vermoedelijke plaats van eerste en tweede molen.

niet in de 18e-eeuwse belastinglijsten zoals vuurstedenregisters of overzichten van nieuw-getimmerde huizen, niet in volkstellingen. Ook eventuele papiermakers zijn onbekend evenals - indien al voorkomend - watermerken. En op geen enkele kaart is er iets van te bespeuren.

Nog geen 30 jaren na Cramers rapport lezen we⁴), hoe d' Eerwde. Heer Johan Elshof, praedicant te Enter en zijn vrouw Aleida Man aan de Deventer koopman Derk Blom verkopen "hun Comparanten eigendoemelijke toebehorende vrije en allodiale dog onverdeelde halve Erve Bovink in Doorningen, neffens de halvescheid van het Land, waarop de papiermole gestaan heeft". Overigens kunnen we door deze verkoop "eenen Elshof tot Enschede" uit 1728 identificeren. Johannes Elshof(f), geboren 1708 te Enschede, beroepen predikant te Enter 15 maart 1740 en aldaar overleden in 1790, was de zoon van de Enschedese burgemeester Gerrit of Gerard Elshof(f), onze papierfabrikant in

"Seer breed en diep uitgeworpen".

Gezicht op boerderij Beuvink in westelijke richting.

Visrecht als twist

Het 'Thema 1990' van 't Inschrien' betreft (zoals bekend) de jacht. In het inleidende artikel over de jacht op het landgoed Twickel, gaf de heer Brunt de instructies voor de rentmeester van Twickel weer, waarbij gewezen werd op de generale jachtgerechtigheid door de gehele provincie en het privatieve recht dat sedert ondenklijke jaren zo hebben bestaan. Tevens werd er op gewezen dat onder het jachtrecht ook het visserijrecht viel¹⁾.

In het artikel over het oude jachtrecht in Twente in nr. 3 van 1990, wezen de schrijvers op de rechten van de grote en kleine steden, waarover problemen ontstonden in de 16e eeuw. Met name Racer wees erop dat de rechten van de kleine steden in wezen nooit officieel waren aangetast en dat er geen enkel bewijs werd gevonden waaruit het tegendeel was gebleken²⁾.

Dat over die gerechtigheid van de kleine steden werd getwist, moge ten overvloede blijken uit een drietal regesten³⁾:

spe⁵⁾. Wie Gerards deelgenoten waren, blijft voorshands duister; zo duister als in feite deze hele geschiedenis is.

H. Hagens

Noten

1. Rijksarchief in Overijssel, Zwolle, Archief Ridder-
schappen, Inv. Nr. 652.
2. Rijksarchief in Overijssel, Zwolle, Archief Ridder-
schappen, Inv. Nr. 652.
3. Met dank aan de heer Blenke, erve Kellert, Deur-
ningen, voor zijn uitvoerige aanwijzingen en gid-
sen bij de verkenning ter plaatse.
4. Rijksarchief in Overijssel, Zwolle, Rechterlijk Ar-
chief, Landgericht Oldenzaal, Inv. Nr. 15
(16.11.1759).
5. Archief Oudheidkamer Twente, Enschede, Inv.
Nr. Gen. 39-41. Dr. A. Benthem Gz., Geschiedenis
van Enschede en zijne naaste omgeving. En-
schede 1895, blz. 217 noot 2.

Op 4 Januari 1541 namen Burgemeester, Schepenen en Raad met de ingezetenen, erfgenamen en gemeente der stad en vrijheid Delden het eerste wasteken aan op Goessen van Raesfelt, Drost van Twenthe, voor zekere aktie van onbehoorlijke perturbatie (verstoring). Tevens had hij in Deldenermarsch, waarvan de Drost de visserij voor zich alleen wilde houden en waarin hij "nieuwe en ongewone grachten en vijssche waer" gemaakt had, tegen oude gewoonte en gebruik, de varkens der burgers uitgejaagd.

Tijdens de Klaring van Stadhouder met Ridderschap en Steden te Deventer op 2 April 1546 waren de gedeputeerden van Deventer, Kampen en Zwolle aanwezig, waarbij de stadhouder als richter optrad. Tevens waren verschenen: "de overheid en ingezetenen van Delden, die Goessen van Raesfelt aanspraken voor zeker misbruik van visscherij en gemeente, mede aan die van Delden toekomende ... waartegen de Drost een aanspraak bij reconventie (tegeneis) door wastekens aanhangig had gemaakt".

De stadhouder en de vertegenwoordigers van de steden en de dingwaarder (rechter) spraken als hun mening uit dat men geen grote steden of kleine steden met wastekens voor de Hoge of Lage bank mocht dagen, maar dat dat d.m.v. een verzoekschrift (supplicatie) aan de stadhouder moest worden te kennen gegeven. Daarna zou de stadhouder de verzoeker met de tegenpartij op de volgende landdag ontbieden.

Op 6 mei 1546 werd deze zaak weer aan de orde gesteld, waarbij speciaal gewezen werd op het feit dat de Drost de visserij alleen voor zich wilde houden en over nieuwe grachten en viswater door

Het bouwjaar van de synagoge te Ootmarsum

Het jaartallenboekje van de Stichting Heemkunde Ootmarsum vermeldt 1400 jaartallen. Eén daarvan is helaas niet helemaal correct. Het betreft het jaartal 1860 met de vermelding: "Er wordt een Jodenkerk gebouwd aan de Kloosterstraat"¹). In het hiernavolgende zal worden toegelicht waarom aan de juistheid van de vermelding uit 1860 getwijfeld moet worden.

In 1757 wordt er voor het eerst melding gemaakt van de aanwezigheid van Joodse families in Ootmarsum. In het midden van de 19de eeuw woonden er circa 60 Israëlieten²). Vanzelfsprekend voelde deze bescheiden Joodse gemeenschap behoefte aan een eigen kerk. De dichtstbijzijnde synagoge stond immers in Oldenzaal. Het is echter onwaarschijnlijk dat

hem daarin gemaakt, in strijd met oude gewoonten was. De processtukken werden uitgewisseld en het oordeel werd gedelegeerd aan Reint van Coeforden, die naderhand uitspraak zou doen.

Hoe de uitspraak uitviel werd niet teruggevonden in de regesten, maar wellicht dat e.e.a. is terug te vinden in de Verslagen van latere landdagen? Wel blijkt dat genoemde geschillen jaren kunnen slegen. Daarnaast ook hier een fraai voorbeeld van een 'jachtgeschil' tussen de adel en de (kleine) steden over jacht(vis)rechten, zoals in 't Inschrien' gemeld.

H. Reynders

Noten

1. C. Brunt, 't Inschrien 22e Jrg. nr. 1; 1990 pag. 3.
2. C. Brunt e.a. 't Inschrien 22e Jrg. nr. 3; 1990 pag. 37.
3. J.I. v. Doorninck, 'Overijssel onder Karel V' 1889 pag. 367, 392 en 437.

de Ootmarsumse Joden een eeuw hebben moeten wachten op hun eigen synagoge of sjoel. De vermelding uit 1860 suggereert immers een eerste stichting, een volledige nieuwbouw van een Jodenkerk in dat jaar.

Naast bovenstaande theoretisch gekleurde redenering, dwingt het bestaan van een Israëlitisch geboortenregister uit de periode 1799-1811, bijgehouden door de kerkmeester, tot scepticisme ten aanzien van de juistheid van de vermelding uit 1860³). Met andere woorden, reeds vòòr 1860 moet er in Ootmarsum sprake zijn geweest van een (huis)synagoge.

De belangrijkste reden om de vermelding uit 1860 ter discussie te stellen, wordt gevormd door de 'vondst' van de gevelsteen van de Ootmarsumse synagoge bij restauratiewerkzaamheden aan de Israëlitische begraafplaats op de Kuiperberg. Bij nadere beschouwing bleek de gevelsteen - in het Hebreeuws - de tekst van psalm 100, vers 4 en het jaartal 1838 te bevatten. Aangenomen mag worden dat de gevelsteen vervaardigd is ter gelegenheid van de ingebruikname van de synagoge in datzelfde jaar, hetgeen echter niet correspondeert met de vermelding uit 1860. De veronderstelling dat de steen niet van de synagoge maar bijvoorbeeld van een schooltje of een reinigingshuisje afkomstig zou zijn, is erg onwaarschijnlijk. De tekst op de gevelsteen - Gaat in tot Zijn poorten met lof, in Zijn voorhoven met lofzang, looft Hem, prijst Zijn naam - verwijst immers duidelijk naar een religieuze ontmoetingsplaats, een synagoge in dit geval. Naspeuringen bij verschillende instanties brachten geleidelijk licht in de duisternis rond het juiste bouwjaar van de synagoge.

Zo kwam uit de archieven van Monumentenzorg te Zeist naar voren dat er in 1860

een synagoge gebouwd was, nadat de oude synagoge in maart 1859 door brand gedeeltelijk was beschadigd. Dit betekent dus dat Ootmarsum vòòr 1860 een synagoge rijk moet zijn geweest.

Informatie van het Algemeen Rijksarchief in Den Haag maakte de puzzel bijna compleet. Uit stukken bleek dat de Israëlitische gemeente in Ootmarsum in 1835 subsidie aan de Nederlandse Staat had gevraagd voor de aankoop van een huis en de verbouwing daarvan tot synagoge. Tot die tijd hadden de Ootmarsumse Joden hun godsdienstoefeningen gehouden in een gehuurde bovenkamer van een bouwvalig huis dat bewoond werd door Christenen. De totale bouwkosten werden geschat op f2400,-. De Joodse gemeenschap kon zelf f800,- bijdragen; de gevraagde subsidie bedroeg derhalve f1600,-.

Het verzoek werd afgewezen maar op

nieuw ingediend in 1837, 1838, 1842 en 1843. Deze vasthoudendheid werd beloond want in augustus 1843 verleenden de ministers van Staat en Binnenlandse Zaken de Ootmarsumse Joodse gemeenschap toestemming "tot het bouwen en inrigten van eene Synagoge in een daartoe aan de gemeente toebehoorend huis, onder de voorwaarde evenwel, dat de kosten van den bouw de voorhanden zijnde gelden niet zullen mogen overschrijden, en dat het Kerkbestuur der gemeente daarvoor verantwoordelijk is".

Het jaartal 1843 als bouwjaar van de synagoge correspondeert met een vermelding uit het Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden van A.J. van der Aa: "De Israëlitische bijkerk is een klein maar net gebouw, dat in het jaar 1843 geheel nieuw gebouwd en den 22 December van dat jaar ingewijd is"⁴).

Het huis dat tot synagoge verbouwd zou

Een 'praatje' over Borne uit 1922

Op de publicatie van 'De Twentsche Watermolens' in 1922 ontving de auteur, G.J. ter Kuile, een reactie van een lezer. Het was T.M. Wilmlink te Deventer, die een uitgebreide brief schreef vooral naar aanleiding van wat Ter Kuile over Borne schreef. Deze brief bevat een aantal bijzonderheden over dit altijd weer verrassende dorp en zijn mensen, die wij onze lezers niet willen onthouden, reden waarom wij deze hieronder integraal weergeven.

Redactie.

Deventer 24 Juli 1922

*WelEdelGestrenge Heer Mr. G.J.ter Kuile,
Almelo*

WelEdGestr. Heer,

De Heer Dr.J.C. van Slee alhier, zondt mij toe Uw boek "de Twentsche Watermolens" en ik heb met 't grootste genot Uw werk doorgelezen en bewonderd. Speciaal wat U schreef over Borne (mijn geboorteplaats) en Bornsche toestanden interesseerde mij zeer en dit geeft mij aanlei-

worden behoorde toe aan de vermogende Jood Joachim Meijer Cantor. Met hem werd notarieel overeengekomen dat het huis na een huurperiode van 30 jaar à f30,- jaarlijks het eigendom zou worden van de Joodse gemeente⁵⁾.

Wanneer we nu alle beschikbare gegevens op een rijtje zetten, kan wellicht een verklaring worden gegeven voor de tegenstrijdige vermeldingen uit de verschillende jaren.

In 1843 werd een tot synagoge verbouwd huis in gebruik genomen omdat de gehuurde en bouwvallige huissynagoge niet meer voldeed. Deze synagoge werd in maart 1859 gedeeltelijk door brand verwoest, waarna in 1860 een zeer ingrijpend verbouwde synagoge ingewijd werd.

Het jaartal 1838 op de gevelsteen kan worden verklaard door de veronderstelling dat de Joodse gemeenschap, in de vaste overtuiging dat het eerste verzoek om subsidie wel gehonoreerd zou worden, reeds in 1835 opdracht had gegeven

tot de vervaardiging van de gevelsteen. De verwachting was dat de synagoge dan in 1838 gereed zou zijn.

In het begin van deze eeuw werd de synagoge als gevolg van het verloop van de Joodse gemeenschap vrijwel niet meer gebruikt. In september 1932 werd ze aangekocht door de burens, de Zusters Onze Lieve Vrouwen van Amersfoort. In augustus 1936 werd de synagoge afgebroken ten behoeve van de nieuwbouw van het klooster.

Gustaaf Klaas † (25-4-1990)
(bewerkt door A.L.A. Wevers)

Noten

1. Stichting Heemkunde Ootmarsum, *Jaartallenboekje Ootmarsum* (Ootmarsum 1981), p. 71. Helaas is, voor zover bekend, geen foto of tekening van de synagoge voorhanden.
2. Aa, A.J. van der, *Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden*, VIII (Gorkum 1846), p. 576.
3. Rijksarchief in Overijssel, collectie kopieën doop-, trouw- en begraafboeken, inv.nr. 345.
4. Aa, *Aardrijkskundig Woordenboek*, p. 578.
5. Rijksarchief in Overijssel, notarieel archief, inv.nr. 4056.

ding om eenige oogenblikken te vragen van Uwen tijd voor eenige mededeelingen omtrent Borne. De meesten van mijn tijdgenooten zijn overleeden, voor eenigen tijd nog Herman Meijling, de Brouwer en wanneer ik de rij zoo langs ga dan vind ik alleen nog Abram Hulshof, de Grutter, in den "Potkamp" die midden 80 zal zijn en naar ik hoor nog tamelijk compos. Dan volgt mijn broër Dr. J.H.W.(ilmink - HH) geb. Maart '46 en ik: Sept. '47. De Spanjaards van onzen tijd zijn reeds lang ter ziele.

Doordat ik eenige jaren heb gezeten op 't kantoor van Vader Wilmink herinner ik me diverse gebeurtenissen en feiten die voor anderen niet aan 't licht kwamen.

Vader Wilmink, 1838 benoemd als Notaris te Borne (hij was Enschedéer van geboorte) ontving kort na zijn indiensttreden een bezoek van 'n kleermaker Schurink (den grönen Snieder) die hem kwam meêdelen dat hij door den Kantonrechter van Delden was benoemd tot voogd over eenige minderjarigen naast hem, die hun ouders bij 'n epidemie hadden verloren en zonder nabestaanden waren achtergebleven. Schurink kwam nu vragen wat hij nu had te doen en Vader riedt hem aan een inventaris te maken waaruit dan konde blijken dat er niets over was dan weinig oude meubelen en ook nog een oud bouwvallig schuittje. Schurink heeft evenwel Vader's advies niet gevolgd, waarschijnlijk om de daaraan verbonden kosten. 28 jaren daarna werd hij door den jongsten zijner pupillen die meen ik uit Amerika kwam, aangesproken om rekening en verantwoording van zijn beheer te doen. Mr.C.H. Stork destijds Adv. & Proc. te Almelo was belast met de afwikkeling dezer zaak, die den grönen Snieder een som van f 300.- heeft gekost bij minnelijk overleg.

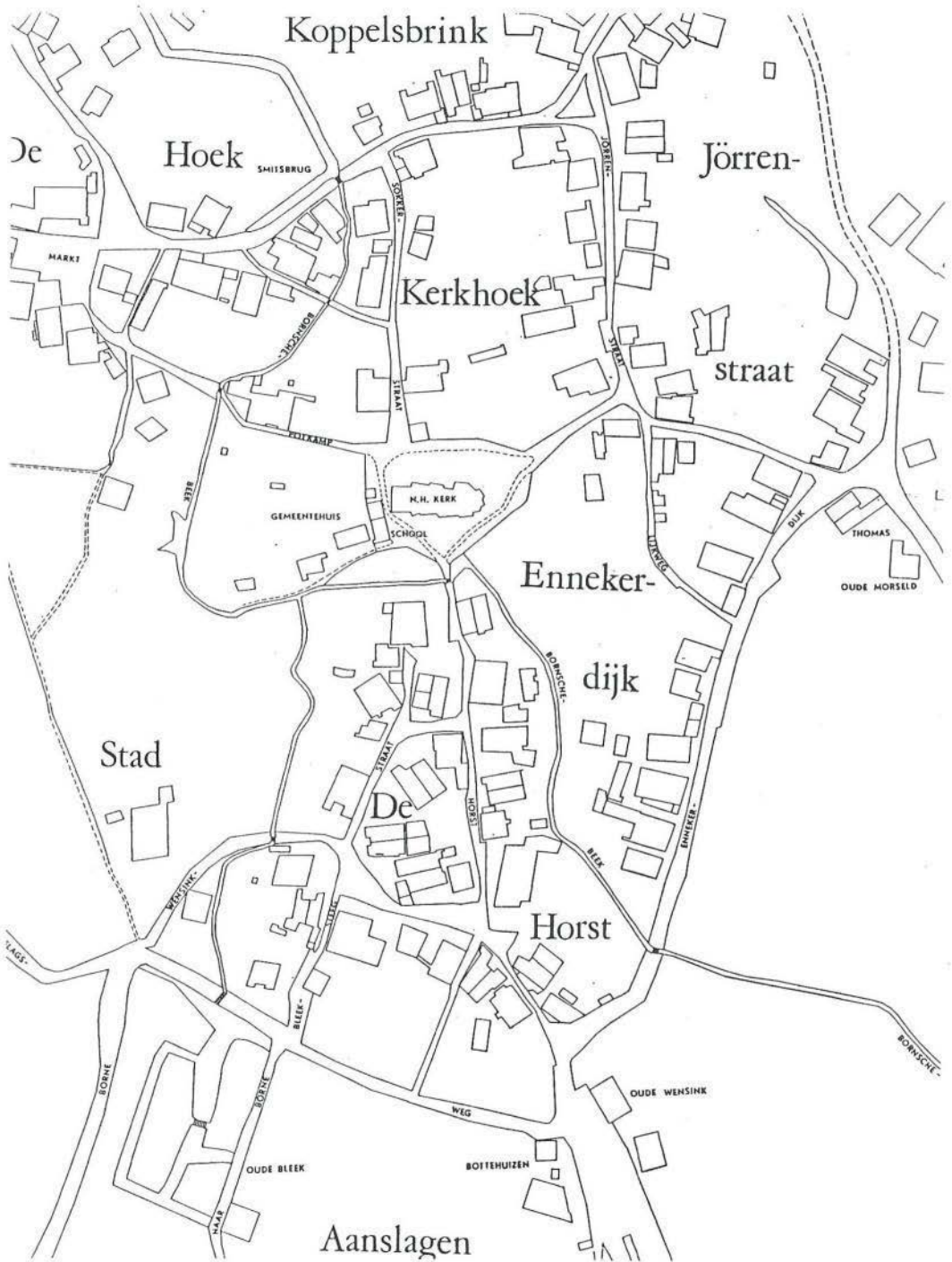
Deze laatste handelingen vonden plaats ten tijde dat ik op 't kantoor zat bij Vader, die in '84 is overleden terwijl ook Hk. Lammerink, later Notaris te Friesenveen,

destijds als klerk bij ons fungeerde doch die is reeds lang ter ziele. Vermoedelijk ben ik derhalve de eenige die iets zoude kunnen verklaren omtrent 't aanwezig zijn van een schuittje in Borne dat zeker al lang was gebruikt als brandhout. De schuiten die in onzen jongens-tijd bij de "Smitbrugge" aankwamen waren allen uit Friesenveen ('t Vjenne) afkomstig. 't Waren platboomde vaartuigjes die circa 3000 platte turven konden bevatten en ik zie nog de turfschippers voor me in hun duffelsche buizen, op 't hoofd een stevige pet met zwarte krulletjes (wellicht van zwarte lammeren afkomstig), en over hun broek een wijde witlinnen broek tot halweg den enkel.

De inwoners van Borne werden door deze schippers van brandstof voorzien; 't lossen kon gemakkelijk in 'n ½ dag geschieden en daarna werden de schuiten achterwaarts (het roer vooruit) teruggeboomd naar den Ziel waar ze dan konden wenden. Tot de turfkruiers behoorden o.a. Pots-Ka, en vroeger haar moeder en ook haar grootmoeder, den "Middel Pot" en "den Oolen Pot". Pots Ka is nog niet zoo lang ter ziele en ik heb in mijn jeugd den "Middel Pot" nog gekend en kan me "den Oolen Pot" ook nog even herinneren. Deze laatste had den franschen tijd meêgemaakt en kon spreken over "bommelan-teernen" voor aardappels en "krotten" voor wortels.

't Groote vliegwiél aan den Zielkolk werd bediend door Kwast en deze had den bijnaam: "de Pottebomme". Wellicht staat dit ook in verband met de door U genoemde scheepjes "Potten". 'n Zoon van de Pottebomme heeft jarenlang gefungeerd als 1ste klerk ten hypotheekkantore te Almelo: Adam Kwast, in Borne bekend als "Pottebommen-Adam".

De dames Pot waren ongehuwd en de jongste: Pots Ka liet 'n Zoon na: "Pots-Gerrat" die wellicht als Vormer heeft gefungeerd bij Gebrs. Stork te Hengelo.

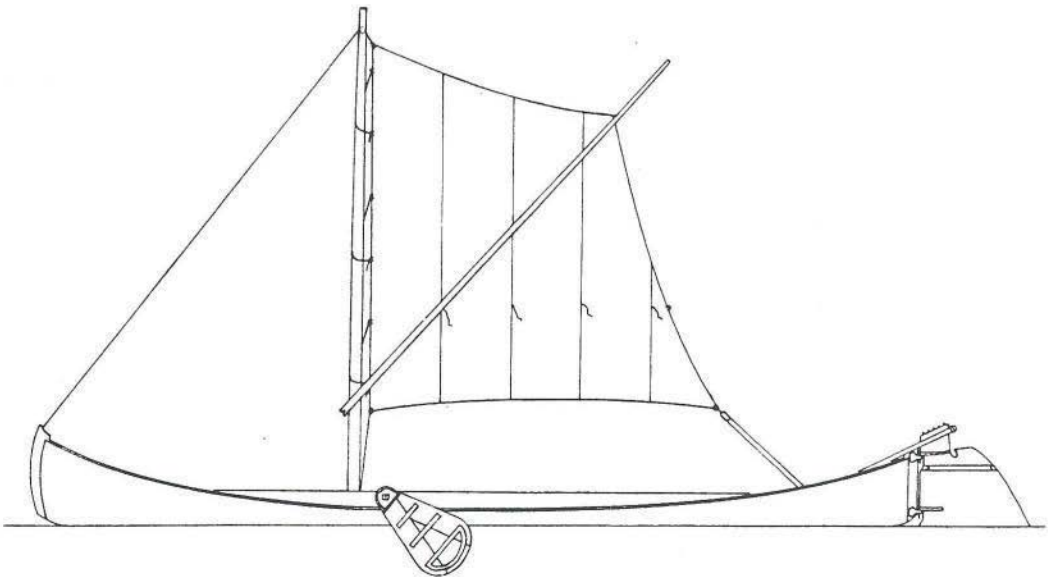
De kronkelige loop van de beek door Borne (Arch. Rijksmuseum Twente, tek. J.A. Polder, Borne).

De Vjenneschippers konden in onze jongentijd niet verder dan de "Smitbrugge"; daar was 'n gewelfde overgang; verderop liep de Bornsche Aa in diverse bochten door 't Dorp, eerst langs "den Potkamp" (niet te verwarren met de "Potkampsbrugge" in Voor-zenderen bij 't Erve de Potkamp) nu nog zoo genoemd waar Abr. Hulshof zijne grutterij heeft en verder door "de Hovel" tusschen de eigendommen van Bussemaker en ten Cate door om eindelijk te komen onder 'n steenen duiker door in den Ennekerdijk, waar "de gröne Snieder" en zijne pupillen woonde. 'n Eind verder werd ze opgenomen in de Woolder Beek in de buurt van 't Erve "De Bongert" gelegen aan den ouden zandweg naar Deurningen.

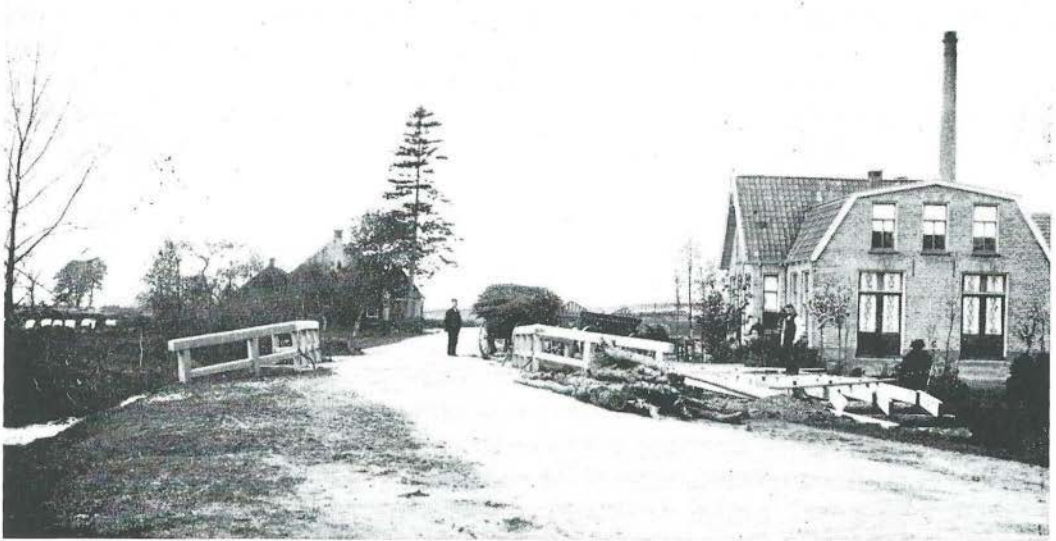
Ik weet niet of de Bornsche Aa verder is bevaarbaar geweest dan de "Smitbrugge" tenzij dat geweest is vóór deze "Smitbrugge" bestond, maar wanneer ik den

loop der beek verderop (ze werd daar genoemd: de "Schansche") naga in zijn grillige bochten en wendingen door het Dorp dan lijkt 't mij voor een Vjenneschuitje niet mogelijk. Kan daarom het comfoor in 't bezit van den Heer Jacob Spanjaard Izakszoon ook gediend hebben als 'n geschenk van een Vjenneschipper aan zijn goeden afnemer in Borne?

In mijn jongentijd bestond der nog 'n andere leverancier van Vjenneturf n.l. een boer Bekman, gelegen aan de Loo-lee in Zenderen, wienst knecht: "Bekmans Graads" alle dagen ons huis passeerde met een wagenvracht turf voor Enschede of Oldenzaal en 't zou me niet verwonderen, wanneer U te Enschedé bij ouden van dagen informeert dat er onder zijn die zich den Zenderschen turfboer herinneren. Hij werd geladen bij de Dannebooms's brugge ongeveer halfweg tusschen Almelo en Borne waar de Loo-lee

Zeilplan Vriezenveens turfschuitje: zeiloppervlak 8,5 m². Met toestemming overgenomen uit: G.J. Schutte, Varen waar geen water is Hengelo (Ov), 1981, pag. 185.

De "Danneboom's brugge te Zenderen ± 1910. Links het café 'De Denneboom'.

den straatweg snijdt, en waar "Bekman" zijne turfschuur stond. De schilder A.M. Gorter heeft ze aan de vergetelheid ont-rukt in eene zeer mooie aquarel, tot voor kort mijn eigendom maar die ik op ver-zoek mijner overleden vrouw ten geschen-ke heb gegeven aan Dr. J. van Delden Pz alhier, sedert jaren onze huisdocter.

't Schijnt wel dat 't woord "Pot" en "Pot-ten" in verband staat met scheepvaart, want hier te Deventer is de aanlegplaats der schepen op den huidigen dag nog genoemd "'t Pothoofd".

In 'n noot in Uw boek schrijft U: "Wat nu bedoeld wordt met een "IJzermolen"? Wanneer men in Deventer aan sommige werklui vraagt waar ze werken dan krijgt men thans nog te horen: "op "de lezer-mölle" bij Bögel. Hier stond vroeger ook een watermolen die zijn water ontving uit de Schipbeek. Ze heeft nog bestaan tot in de 2de helft der 19de eeuw. De plaats is nog duidelijk te zien en er bestaan zeer ze-ker nog afbeeldingen van bij de firma Ne-ring Bögel. Ik meen ook dat er oorspron-kelijk IJzererts (oer) in werd gemalen. Ze stroomde uit in de Haven den Bokkings-hang en van daar in den IJssel.

Tenslotte nog iets omtrent de belasting op 't gemaal: de Heer G.J.O.D. Dikkers (va-der van o.a.: Mr. A.M. Dikkers, Burge-meester, later Agent van de Ned Bank te Almelo) was eigenaar van 't Weleveld. Deze heeft zeker na 't verval van de water-molen twee windmolens laten bouwen de ééne achter zijn huis: "de Oole mölle" en ééne aan den anderen kant van 't Dorp aan den straatweg naar Hengelo: "de nie-je mölle". De laatste is gebouwd na de afschaffing van den accijns op 't gemaal.

Volgens 't verhaal van Vader W. hadt hij eens gezeten op de bank vóór 't huis met den ouden Heer Dikkers toen eene Zen-dersche boerin die met meel naar "de oole mölle" was geweest zich kwam be-klagen dat Töt-'hein" (Hein Nijhof) klerk bij den Ontvanger en belast met het afge-ven der "schientjes" het meel zoodanig zandde dat 't voor menscheijk gebruik bij-kans niet meer kon worden gebezigd, waarvoor 't toch eigenlijk was bestemd en dat toen de Oude Heer Dikkers had ge-zegd: "dan mot own man en de jonges Töthein ook mear ees zanden". Daarvoor was uitstekende gelegenheid in den mul-len zandweg loopende tusschen 't kan-toortje en den molen door. Töthein veroor-

Persbericht

Expositie 'Keskaat'n en kantaat'n' in museum 'het Palthe-Huis' van 1 december 1990 t/m Driekoningen (6 januari 1991).

Museum 'het Palthe-Huis' presenteert in de laatste maand van het jaar wat minder bekend werk van een verder zeer bekende Oldenzaalse kunstenaar: Jan Schoenaker. Onder de Twentse titel 'Keskaat'n en kantaat'n' worden de (originele) tekeningen en gedichten getoond die deze glazenier al sinds vele jaren maakt voor de kerstkaarten die hij aan vrienden en relaties verstuurt. Jaarlijks ontvangen plm. 175 mensen zo'n kunstwerkje, dat het kerstverhaal vaak toont in een Twentse situatie en met ernaast een soms op de aktualiteit geïnspireerd gedicht in het dialekt.

loofde zich de luxe er een hoofd met zeer lange haren die hem op den jaskraag hing en op na te houden en zoo werd dan eenige dagen later de misdadiger beetgepakt en midden op den zandweg ruimschoots onder 't zand bedolven waardoor hij genoopt werd in 't vervolg wat het zanden van 't meel betreft den gulden middenweg bewandelde.

Töthein was "nen stotterboard" (Töt..töt töt) daarvan zijn bijnaam. Hij was in later jaren, toen ik fungeerde als organist in de Mennistenkerk, mijn orgeltrapper (puuster trèder) en hij wendde zich steeds minachtend af wanneer ik hem aan dat zanden van 't meel herinnerde.

De boeren in Zenderen konden dus ook zeker wel komen te staan voor gevallen dat hun "'t veur oet den bek vlog".

Ik hoop nu maar dat ik met mijn praatje niet te veel van Uw geduld heb gevergd en verblijf inmiddels

Hoogachtend Uw d.w.
T.M. Wilmink

Jan Schoenaker (geb. 1923) geniet in Twente en ver daarbuiten vooral bekendheid als glazenier. Hij volgde tijdens de oorlogsjaren een opleiding aan de Academie 'Kunstoefening' in Arnhem. Later, in 1947, studeerde hij met een studiebeurs in Parijs, aan de Beaux Arts, waar hij veel naar model tekende en zich daarnaast in de fresco-techniek bekwamde.

De pionier van de moderne, expressionistische glasschilderkunst in Nederland, Joep Nicolas, inspireerde Schoenaker in zijn geestdrift voor een vernieuwing in de eigentijdse religieuze kunst van de Nederlandse katholieken. Een belangrijke rol speelde de opdracht tot het vervaardigen van nieuwe glas in loodramen voor de laatgotische, hoge zijbeuk van de Oldenzaalse St. Plechelmusbasiliek. Daarna volgden nog vele opdrachten, tot in Canada toe. Een aantal van de ramen van laatstgenoemde opdracht was eerder te zien tijdens een expositie in het Palthe-Huis in 1985.

Hoe zeer het werk van Schoenaker bij het publiek in de smaak valt blijkt uit het bezoekcijfer: ruim 2.000 mensen kwamen een kijkje nemen.

Op de expositie 'Keskaat'n en Kantaat'n' zullen alle door Jan Schoenaker gemaakte kerstkaarten met bijbehorende gedichten worden getoond, zowel de kaarten die hij voor zichzelf maakte als die welke hij in opdracht van anderen heeft vervaardigd. Verder zullen enkele kleinere glas in loodramen met kerstvoorstellingen worden getoond alsmede enkele ontwerptekeningen van grote kerkrampen met hetzelfde thema. Zo maakte Schoenaker zeer recent nog enkele ramen voor de kapel van het Oldenzaalse ziekenhuis, waaronder één exemplaar met daarop het kerstverhaal.

Ten slotte zal ter gelegenheid van de expositie een boekje verschijnen met een selectie van de kerstkaarten en gedichten. Dit boekje, van ca. 40 pagina's, zal gedurende de tentoonstelling in het museum verkrijgbaar zijn.

Expositie van 1 december 1991 t/m Driekoningen (6 januari 1991). Entree: Volwassenen f 3,-; Kinderen t/m 17 jaar f 1,50; 65+ f 2,-.

Openingstijden:

dinsdag t/m vrijdag	10 - 12 & 14 - 17 uur
zaterdag en zondag	14 - 17 uur
1e kerstdag	gesloten
2e kerstdag	14 - 17 uur.

Boek en blad

De Pruis komt!

De titel van dit nieuwe boek in de serie Overijsselse Jaarboeken is uit het leven gegrepen. In de grauwe ochtendschemering van 10 mei 1940 verliet een Twentse soldaat even zijn eenheid om de 'noabers' deelgenoot te maken van het nieuws. Bonkend op de ruiten van een slaapkamer gaf hij in zijn eigen taal de onthutsende waarheid door. 'De Pruis kump!'

De drie auteurs, een journalist en twee historici, hebben aan de hand van gesprekken en literatuur- en archiefonderzoek een boek samengesteld over de geschiedenis van de mobilisatie en de tweede wereldoorlog in Overijssel. In de chronologisch gerangschikte hoofdstukken wordt ingegaan op de thema's: de mobilisatie, de inval, de collaboratie en de bevrijding. Daarbij komen verschillende facetten aan de orde, die interessant zijn voor lezers in de hele provincie. Wie meer wil weten over personen en gebeurtenissen als, de N.S.B. commissaris Van Bönninghausen, de verzetsheld ds. Overduin of de bombardementen op het vliegveld Twente en de steden Hengelo en Enschede, kan in dit boek terecht. Daarbij worden de feiten niet alleen doorgegeven, maar ook geïnterpreteerd. Zo wordt bij de beschrijving van het verzet duidelijk gemaakt, dat een keuze voor de illegaliteit veelal verband hield met toevallige omstandigheden, met maatschappelijke posities, met politiek of geloofsovertuiging. Informatie over locale omstandigheden zal in dit boek niet altijd te vinden zijn. Daarvoor zij verwezen naar de vele andere herdenkingsboeken die dit jaar het licht hebben gezien.

Het boek is rijk geïllustreerd. Het omvat honderden afbeeldingen. Veel daarvan is nog niet eerder gepubliceerd.

A.J. Brunt

De Pruis komt!

Overijssel in de Tweede Wereldoorlog.

Hilbrink, C., M. Kienhuis en K. Vos, onder eindredactie van K. Vos.

Jaarboek Overijssel 1990.

Uitgeverij Waanders; Zwolle.

Prijs f 29,50 (genaaid), ISBN 90.6630.2119,

f 39,50 (gebonden), ISBN 90.6630.2100).

'Met potlood, pen en penseel'

Gerard van Haeften 1895-1951

In het vorige nummer van 't Inschrien (juli 1990 No 3, p. 41 t/m 44) vroeg H. Hagens aandacht voor de overzichtstentoonstelling van het werk van de tekenaar/graficus Gerard van Haeften, die van 15 juni t/m 5 augustus te zien was in het Rijksmuseum Twenthe. Aanleiding hiertoe was de vondst in 1986 van enkele schetsboeken en een groot aantal tekeningen, die konden worden aangevuld met een collectie uit het bezit van een van Van Haeften's zonen. Dit valt te lezen in de inleiding van het boekje, dat Hagens ter gelegenheid van de tentoonstelling samenstelde. Behalve de -te korte- levensloop belicht de heer Hagens zijn optreden als tekenleraar en 'opvoeder' van getalenteerde jongeren, zijn contacten met mensen als Jan Jans, Dingeldein, Sambek en Meyling en met de Enschedese musea.

Na de tekst volgen de afbeeldingen van 50 van de 200 tekeningen die in het museum te zien waren, een keuze die erop gericht was een representatief overzicht te geven van de diverse gebruikte technieken, waarbij tevens de topografische herkenbaarheid van het onderwerp van belang was.

Deze doelstellingen zijn zeker waargemaakt. In potlood, crayon, inkt en sepia zijn diverse Twentse landschappen, boerderijen en molens met veel gevoel voor sfeer weergegeven, de meeste ver uitgewerkt, enkele eenvoudig gehouden en met krachtige, rake lijnen neergezet. Met een enkel voorbeeld van de affiches en diploma's die Van Haeften veelvuldig voor particulieren maakte, wordt het overzicht besloten.

Het boekje is smaakvol uitgevoerd en zal de 'Twentse'-liefhebber zeker bekoren.

M.P. v. S.

Gerard van Haeften

'Met potlood en penseel'

Hagens H.

(Hengelo, 1990)

Uitgeverij Broekhuis Hengelo

ISBN 90 70 16274 1; prijs f 15,-

Verschenen Tijdschriften

Na telefonisch overleg te raadplegen in de bibliotheek van de Oudheidkamer 'Twente'.

Heemkunde Ambt Delden, 1990, no. 3.

- M.F. Klevering, *Wie waren er wel eens burgemeester in Ambt of én Stad Delden*, p. 41-43.
 B.J.F. Wennekink, *Uit de historie van Azelo*, p. 45-50.
 F.A. Paskamp e.a., *Noaberplig*, p. 51-54.
Een kort verhaal rondom A.A.F.M. baron Mulert van Hengelo, p. 55-58.
 G.J. Naafs, *Civati tot Backenhagen*, p. 59.
 J.F. Kooijman, *Werken bij de Barones van Twickel*, p. 60-63.

Heemkunde gemeente Weerselo, 1990, no. 34.

- G.N., *'Gaddergood' rond Stift en roadhoes*, p. 6-9.
 E. Bos-Hermelink, *Wijkverpleegster op het platteland (11)*, p. 24-25.
 H. Engelbertink, *Marke Rossum, deel 32*, p. 26-28.

Oald Hengel, 1990, no. 3.

- R. Scholten, *'Twents Centraal Station' (vervolg)*, p. 51-52.
 W. Buursink, *Heemaf in oorlogstijd*, p. 53-54.
 R. Scholten, *Restaurant 'De Gaarkeuken' voor weinig geld een voedzaam maal*, p. 55-57.
 J. Schwertasek, *De straat waarin wij wonen, Geschiedenis en verklaring van straatnamen in de gemeente Hengelo, o.a. de Achterhoeksemolenweg, Anthoniusstraat, Augustastraat en Badhuisstraat*, p. 35-41.
 F. Berghuis, *Dorpsfiguren*, p. 63-65.
 F.C. Walhof, *Wie, wat, waar, wanneer?*, p. 67.

Oald Hengel, 1990, no. 4.

- J.N. Hinke, *Sint Lambertuskerk, De bouwgeschiedenis van een 100-jarige*, p. 75-78.
 R. Scholten, *'Twents Centraal station'*, p. 79-83.
 J. Schwertasek, *De straat waarin wij wonen, Geschiedenis en verklaring van straatnamen in de gemeente Hengelo, o.a. Balktsweg, Bankastraat en Bataviastraat*, p. 84.
 H. Reynders, *De knuppelwegen van Hengelo*, p. 85-87.
 F. Berghuis, *Hengelose kermis*, p. 87.
 F.C. Walhof, *Wie, wat, waar, wanneer?*, p. 89.

Overijssels Contactbericht, 1990, no. 2.

- G. Buist, *In gesprek met secretaris van de stichting, Zeno Kolks: Stichting op de bres voor Drents-Overijsselse bedehuizen*, p. 3.
 G. Buist, *In gesprek met Euregio-secretaris Van Gefen: Twente is meer dan alleen de markt van Enschede*, p. 4.
 G. Buist, *Fondswerving een vak apart*, p. 5-7.
 W. Polak, *Herinneringen van een onderduiker in Twente*, p. 8-9.
 W. IJzereef, *Trefwoordenregister Twente Akademie*, p. 12.
 M.R. Lassche, *Museumjaarkaart staat ter discussie*, p. 13.

'n Sloopsteen, Stichting Historische Sociëteit Enschede-Lonneker, 1990, no. 22.

- F. te Lintelo, *Herinneringsmonument in Blijdensteinpark: In de jaren 1941-1949 kwamen in de Oost 37 Enschedeërs om*, p. 3-5.
 W.F. Schweizer, *Knalutte en Lappenpad, fantasie en werkelijkheid*, p. 6-7.
 L. Nijkamp, *Dr. A.H.J. Coppes, markante huisarts met gevoelige sociale antenne*, p. 9-12.
 T. Wiegman, *Molens in gemeenten Enschede en Lonneker (4), Enschedeërs lieten eeuwen lang in de Noordmolen hun graan malen*, p. 13.
 J. ten Cate, *De Welmer in Twekkelo (2): Oude boerderij na jarenlang proces in bezit van bewoners*, p. 14-15.
 H. Engbers, *Lonneker eeuw geleden in rep en roer (2): Niemand wilde feestelijke komst van eerste stoomtreintje missen*, p. 16-17.

Wiek en Rad, orgaan van de stichting De Overijsselse Molen, 1990, no. 2.

- D. van Baaren, *Druk bezoek aan de Rijssense pelmolen, een juweeltje aan de Reggeoever*, p. 12-14.
Recepten uit de molens, p. 16-18.
Het beleid van de stichting 'De Overijsselse Molen', p. 19-25.

**BIJ DE BROEKHUIS
BOEKHANDELS VINDT
U EEN INTERESSANTE
KOLLEKTIE STREEK-
BOEKEN.**

**OM U ZELF KADO TE
GEVEN.**

Boekhandel Broekhuis

Hengelo-o- Enschedesestraat 19 Tel. 074 - 910267*
Almelo City Promenade 21 Tel. 05490 - 12235
Haaksbergen v. Heijdenstraat 5 Tel. 05427 - 3456
CAMPUS BOEKHANDEL
Enschede THT Gebouw Vrijhof Tel. 053 - 893839

Hooidijk 15, 7661 RA Vasse
(Post Ootmarsum)

MOSBEEK

HOTEL-RESTAURANT

Prachtig gelegen aan de rand van het natuurreservaat
„Het Springendal“.

BUITEN: een geweldige natuur om te wandelen,
fietsen, helemaal om bij te komen.

BINNEN: de warmte en gezelligheid van een familie-
hotel. Alle kamers met modern comfort.

In voor- en naseizoen speciale arrangementen.

Voor inlichtingen
en reserveringen:
Telefoon 05418 - 481

Welkom

**HUIZE
HÖLTERHOF**

Hölterhofweg 325
7534 PT Enschede
Tel. 053 - 611306

Huize Hölterhof, moeilijk te vinden.....
Een openbaring om te ontdekken!
Van november t/m april:
diners-koffietafels
recepties-familieëunies enz.

Van mei t/m oktober:
55-plus vakantieweken.
Vraagt folder en programma.

A. Bonzet SPECIAAL BOEKBINDERIJ

DE OSSENBOER 44 - ENSCHEDE
tel. 053-314069

**OOK UW BINDWERK
IS BIJ ONS WELKOM**

Wij zijn een niet te grote
binderij waar kwaliteit
en service nog
mogelijk is

*Gespecialiseerde handboekbinderij
voor particuliere- en rijksopdrachten.
Levering franco door geheel Nederland.
Kleine tot grote oplagen - speciale opdrachten.*